

**ИЗВЕСТИЯ НА
НАРОДНИЯ МУЗЕЙ
ВАРНА**

**ИНМВ, XLV–XLVI (LX–LXI)
2009–2010**

**BULLETIN
DE MUSÉE NATIONAL DE
VARNA**

Книгоиздателство ЗОГРАФ
Варна, 2018 г.

НАКОЛЕННИЦИТЕ В ТРАКИЯ ПРЕЗ V–II В. ПР. ХР.

Станимир Димитров

През Античността наколенниците са неотменима част от защитната панолия на състоятелния воин. Те са били не само необходимост, но и израз на материален статус и място на война в обществото.

Макар и рядко, наколенници се откриват и в Тракия, предимно като гробни дарове. В настоящата работа са събрани познатите до този момент паметници от този тип от територията на България, като е направен опит за тяхната датировка и поставянето им във войнската среда на траките*.

Произход и развитие на наколенниците.

Появата на металните наколенници, като предпазна част от предпазното снаряжение, може да се отнесе към дворцовия период на Микенската култура, 1450–1350 г. пр. Хр. Причината за това е нарастващата нужда от засилена защита на долната половина на човешкото тяло, уязвимо от удари с камъни, стрели и метателни копия. В долните крайници, коленните стави, дългите кости и кръвоносните органи не са покрити и защитени с дебел пласт плът, при което са лесно наранени. Този тип наранявания са прекрасно илюстрирани от стенописите на няколко гробници, открити в Южна Италия, където са изобразени двубои на войни, при които пораженията от копия са нарисувани именно в областта на крака, където би следвало да се носи елемент от предпазното въоръжение¹.

В гробна шахта № 12 при Дендра, Гърция, разкопана през 1960 г., е открита великолепна бронзова броня, както и два предмета от същия метал, с тръбеста форма, интерпретирани първично като наколенник и налакътник, а впоследствие като две защити за краката. Находката е датирана около 1400 г. пр. Хр.²

От късномикенския период са известни една двойка от бронзови наколенници, открити при Калитеа, Гърция и прекрасно съхранени до наши дни. Те са твърде малки според съвременните представи, високи са 25 см и широки 12 см³. Липсва чашка за коляното, което

---

* Изказвам благодарности на проф. Велерия Фол, Нина Дебрютне, н.с. Дмитрий Алексински, Валентин Дневски.

показва, че металната защита е обхващала само подбедрицата. Поради фрагментарността на находката, не може да се предположи дали кнемидите са обхващали и коляното, като съдейки по дължината на запазеният голям фрагмент последното е по-вероятно. В метала още са запазени серия от малки отвори, през които се е закрепяла подплатата, препазваща крака на боеца, от пряк досег до бронзовата повърхност. Това е едно отлично доказателство за една традиция в оръжейното производство, продължила чак до класическата епоха.

Три наколенника, датирани около 1200 г. пр. Хр. са намерени в Енкоми, на о. Кипър. Една двойка произхожда от гробница № 15, а един е открит в гробница № 18⁴. Характерна за тях е малката височина, което сравнено с фреските от Пилос, говори за носене върху матерична защита.

Двойка наколенници са открити и при Амфилохия, които произхождат от късноеладския период III С. Те са намерени в гроб заедно с бронзов меч, железен кинжал, копие, стрели, метални съдове⁵.

През т.нар. „Тъмни векове“ данните за метална защита на тялото изчезват, за да се появят в архаичния период – в VII в. пр. Хр. Тогава те се превръщат във важна част от защитата на тежко въоръжения пехотинец, популярен с названието хоплит. Най-добре е аргументирал необходимостта от този вид доспех, лесбоският поет Алкей (ок. 620–ок. 580 г. пр. Хр.), който като описва наредбата на доспехите в една къща отбелязва: *...ярки бронзови наколенници висят върху скрипти греди, преграда срещу силното метателно оръжие...*⁶.

Първоначално наколенниците са с проста форма, без украса. През VI в. пр. Хр., започват да се появяват богато украсени кнемиди, върху които релефно е предадена мускулатурата на тренирания мъжки крак⁷. Тази украса остава характерна за V–IV в. пр. Хр., като може да се отбележи нейното постепенно опростяване, изразяващо се в снижаване на релефа и дори пълното му изчезване през IV в. пр. Хр.

Съществуват два основни начина за закрепването на кнемидата към крака. При първия, по-масово разпространен, се използва гъвкавостта на самия метал, като защитният детайл се разтваря, налага се на подбедрицата и се свива. По такъв начин той се задържа благодарение на собствената си еластичност⁸. Вторият и по-малко разпространен начин, е чрез шнурове закрепени по два в горния и долния заден край на наколенника⁹.

И двата начина на носене налагат изработването или преправянето на кнемидите по крака на притежателя им. Не случайно стратегът Филопемен споменава, че по време на поход боеца трябва да се грижи

за наколенниците си също както за обувките си¹⁰. Липсата на грижа за този вид доспех, се наказвала. В Амфиполския декрет наред с различните глоби за изгубено снаряжение е отбелязана и сумата, която трябва да се заплати от бойците при липсата на наколенници – 2 обола¹¹.

През елинистическата епоха кнемидите продължават да се използват масово от различните армии и народи, участвали в битките за господство над средиземноморския район. Навярно с отдалечаването от класическия период и налагането на масово производство, формата им се опростява, като почти изчезва имитацията на подбедрената мускулатура.

Въпреки промяната на снаряжението, този начин за защита на краката доживява до началото на новото хилядолетие. В Рим наколенници се използват от центурионите в армията, както и от отделни категории гладиатори, носещи богато украсени с различни сюжети и мотиви кнемиди¹². Нов разцвет като защитно въоръжение те претърпяват през императорската епоха, с появата на т.нар. „парадно въоръжение“¹³. Защитата за долните крайници се появява в периода II–III в. спорадично и в легионите.

Защитните детайли за крака се изработват чрез коване, като се използват специални подложки, за дооформяне на изделието¹⁴. Кнемидите обикновено имат дебелина от 0,5 см, което реално погледнато напълно се вписва в параметрите на доспехите от Античността¹⁵. Не особено голямата дебелина е наложена и от обстоятелството, че за разлика от доспехите за тяло където тежестта се поема от раменният и тазовият пояс, то при тези за подбедрицата цялото тегло се носи само от крайниците. Тази причина е налагала древните оръжейници да се съобразяват и с подвижността на война.

От вътрешната страна доспехите са били снабдени с подплата, предпазваща не само досега на голият крак, конкретно в Елада с повърхността на бронза, но и поемаща силата на удара¹⁶.

Наколенниците в Древна Тракия.

В следващите редове са обобщени наличните данни за наколенници, открити на територията на съвременна България до сега.

По своето предназначение те могат да се разделят в две основни групи. Към първата трябва да се причислят обикновенните, изпълняващи напълно утилитарни функции. Те са изработени съобразно военната традиция на Античността, от бронз.

Към втората се отнасят няколко богато украсени екземпляра, изработени от сребро. Материалът, от който са направени и тънките

им стени, категорично показват, че те не са имали за цел да предпазят крайниците на своите притежатели, а са имали по-скоро парадно значение. Това съвсем не изключва възможността да са носени от реални войни по време на сражение.

От територията на България до този момент не са познати метални наколенници, чиито контекст на намиране, да е по-ранен от IV в. пр. Хр. Този факт може да се тълкува нееднозначно. Отхвърлям възможността кнемиди да не са носени от тракийските войни в петото столетие пр. Хр. По-скоро става дума за липса на находки, от този период, като не е изключено такива да се очакват за бъдеще. Възможност за такова използване показват наколенниците от Асеновград, които ще бъдат разгледани по-долу.

Този факт не може да се тълкува обаче едностранно. Варварските култури показват странно изоставане спрямо гръцката военна традиция. То е отчетливо доловимо на Апенинския п-ов, където защитни детайли за стъпалата на краката се използват дълго след като са отхвърлени в Елада. По подобен начин наколенниците с релефно представена мускулатура масово навлизат в употреба през четвъртото столетие пр. Хр. По това време в южната част на Балканите те са вече нещо отмиращо¹⁷.

Подобен феномен е засвидетелстван и при траките за други части от въоръжението. Анализът на бронзовите брони открити на територията на България показва, че те се отнасят към архаическия тип, излязъл от употреба през V–IV в. пр. Хр., от когато датират гробовете с доспехи¹⁸.

Такава картина дават и шлемовете, които могат да се датират сравнително точно към момента на полагането им в земята¹⁹.

Съществува вероятност все още да не са открити защитни средства за крака, с каквито богатата тракийска аристокрация се е снабдявала, преди IV в. пр. Хр. Не трябва да се изключва и употребата на предпазни части за крайниците от органична материя²⁰, което при местните климатични условия трудно може да се фиксира археологически. Още от микенската епоха са познати изображения, където наколенниците са изработени от плат или кожа, подобно на по-късните навуща²¹. Несъмнено за обикновеното население защитна функция са изпълнявали високите кожени ботуши, или пък гетри закрепяни към подбедрицата.

В един случайно открит гроб до Асеновград, заедно с шлем от тракийски тип, и (по спомени на откривателите) загубена сега бронзова броня и торква от същия метал, са намерени и двойка бронзови кнемиди²². Те са високи 42 см, най-голяма ширина при пресеца – 15 см,

а най-малка при глезена – 10 см. и с дебелина от 0,015 см (обр. 1).

Двойката наколенници са претърпели редица поправки, главно в областта прикриваща глезените. Върху задната си част, имат по два отвора, през които са минавали ремъците за закрепяне към крака. На двете кнемиди от вътрешната страна е щемпелуван надпис на гръцки език, с името на майстора, изписано на дорийски диалект в края на V или самото начало на IV в. пр. Хр. Той се казва Агатанор и вероятно, според Теофил Иванов произхожда от Месамбрия. Тази находка предоставя една възможност за проследяване на възможен път за проникване на част от доспехите, сред които и наколенници, в Древна Тракия – а именно по море²³.

Подобни на външен вид са и наколенниците от Долна Козница, Кюстендилско²⁴, със запазена височина от 40 см (обр. 2). Те са типологически близки до асеновградските, но при тях високият релеф постепенно намалява, а формата им е по-цилиндрична. Те могат да се датират в първата половина на IV в. пр. Хр.

Ако се има предвид, че комплектът е датиран в самия край на IV в. пр. Хр., дори в началото на III в. пр. Хр., става видно използването на старо, като дата на производство или като мода защитно въоръжение.

Обр. 1. Наколенници от Асеновград, бронз, фото Ст. Станчев

Обр. 2. Наколенници от Долна Козница, Кюстендил, бронз

От с. Плетена, Благоевград в гроб на воин датиран в края на IV–началото на III в. пр. Хр. произхожда комплект въоръжение, което включва шлем тракийски тип, наколенници, шест бронзови торкви и ромфея²⁵. Наколенниците са високи 43 см, с най-широка част от 9,5 см, дебелина на бронзовия лист – 0,1 см (обр. 3). Те предоставят интересно откритие – първоначално и двете са били десни. В един момент, чашката на единият е приспособена за ляво коляно. Двойката наколенници носи следи от многобройни повреди и изкърпвания, свидетелство за дълго и бурно използване преди да бъдат положени в гроба с последния си притежател²⁶. Десният има ремонтирана колянна чашка, при което е било добавено друго парче бронз, закрепено чрез нитове. Подобна поправка се наблюдава и при извивката за прасеца. В сравнение с десния наколенник, левият е подлаган по-малко на ремонтни дейности, но те се наблюдават и при него. И двете кнемиди в един период от бойното си използване са подложени на удължаване, с цел да прилепнат на по-голям крак, вероятно на новия им собственик. На десния наколенник е сложена допълнителна бронзова планка с дължина от 4,5 см, а на левият с дължина от 3,4 см²⁷.

Обр. 3. Наколенници от Плетена, Благоевград, бронз с запазени части от железни верижки, по Die Thraker 2004, 306

В горната част, под коляното са запазени железни верижки, с които вероятно предпазните части от въоръжението са се завързвали за краката на боеца²⁸. Такъв начин на закрепване, не е познат от други находки в Античния свят. Далечен паралел може да се направи със соменаване у Омир – в Илиада, за сребърни верижки, прикрепящи кнемидата към крака²⁹.

Друга двойка бронзови кнемиди са намерени отново при с. Плетена, заедно с богато украсен шлем тракийски тип³⁰. Тяхната форма е доста по-опростена от вече разгледаните, като при тях почти напълно

липсва релефът имитиращ мускулатурата (обр. 4). Това говори за едно по-късно производство, като по аналогии то може да бъде отнесено към втората половина на IV в. пр. Хр.³¹

В колекция „Божков” се намира двойка наколенници с оформени пластично чашки за колената и реалистично предадена мускулатура³². Височината им е 41 см, а ширината 10 см (обр. 5). Поради повреда левият е поправен от древен майстор, който е подложил дъговидна пластина и я е занитил към корпуса на наколенника. Явно поредният собственик значително е надминавал предишният по ръст, защото двете кнемиди са удължени в долната си част с по един правоъгълен фрагмент.

Друга колекция притежаваща кнемиди, е „Арес”. Двойката наколенници, са открити при с. Телиш, Плевенско, в гроб заедно с желязно умбо от щит, желязна махайра и крив нож от същият метал, връх за копие и юзда. Кнемидите са с височина 41 и 40,5 см, с релефно показана мускулатура на мъжкия крак (обр. 6). Ако се съди по начина им на оформяне, въпросните защитни средства могат да се отнесат към първата половина на IV в. пр. Хр.³³ Тук отново е налице противоречивият феномен на по-ранно защитно въоръжение, а гробен инвентар и нападателно оръжие – от по-късна епоха, в слу-

Обр. 4. Наколенници от Плетена, бронз с останки от текстил, по Die Thraker 2004, 130

Обр. 5. Наколенници от колекция Божков, бронз, фото К. Апостолов

Обр. 6. Наколенници от колекция Арес, бронз, НВИМ – София

чая от II–III в. пр. Хр.

Защитните детайли за краката са открити и в гроб от Пейчова могила, Хисаря³⁴. Те изненадват с повторението на ситуацията характерна за тези от с. Плетена – кнемидите са два отделни екземпляра, които в даден момент са съчетани в двойка (обр. 7). За съжаление липсата на точни изследвания и пълна публикация не позволяват проучването на тази интересна находка в детайли. Дори и така, първоначалният оглед показва разлики между двете кнемиди: в оформлението на коляната чаша, както и в оформянето на бронзовия лист, пресъздаващ човешката мускулатура.

Обр. 7. Наколенници от Пейчова могила, Хисаря, бронз, РИМ – Пловдив, фото автора

Доказан факт е високата стойност на доспехите в Античността, тяхното преизползване, поправка и предаване от поколение на поколение³⁵. Находката от Пейчова могила, повдига въпроса дали един собственик на толкова богат гроб с разнообразен и скъп инвентар не може да си позволи закупуването, придобиването по различен път на подходящи за ранга му доспехи, или се касае за особен обряд. В по-ранна публикация, отново свързана с защитното въоръжение на траките, изказах идея, че наличието в гробовете на поправяно старо въоръжение може да се отнесе по-скоро към погребалната практика, а не към реалната военна необходимост³⁶.

За разлика от гореописаните кнемиди, тези от могиления гроб в Голямата Косматка, край Казанлък, поразяват с изяществото на изработката си. Те предоставят за първи път данни такъв вид доспех в Древна Тракия³⁷. Чашката е моделирана като женска глава с класически черти, увенчана с шлем с фронтон над челото (*обр. 8*). От двете му страни се спуска по един огромен гребен от косми, закрепен върху държател с форма на сфинкс. Централният гребен точно върху коляното е изобразен в умален размер, раположен фронтално срещу зрителя. В основата на шията си, жената има огърлица от едри перлени зърна. Според

Обр. 8. Наколенници от Голямата Косматка, Казанлък, бронз, РИМ – Казанлък, фото автора

иконографията на изображението това е Атина, богинята на войната, а вероятно самите наколенници са изработени в първата половина на IV в. пр. Хр.

Носенето на защита на краката с човешко лице върху коляното е практика, позната от гръцката оръжейна традиция. Находки на такива наколенници има откривани в същинска Гърция, в елинските колонии в Италия, и на п-ов Крим. Изобразяването на глави върху коленната чашка на кнемидите има дълга история, която започва от VI в. пр. Хр. в Гърция и в никакъв случай не може да се обвърже с траките. То има апотропейна функция, като са познати изображения на Горгоната Медуза, цяла или пред-

Обр. 9. Червенофигурен скифос, Museum of Fine Arts, Бостън. Налична на <http://www.beazley.ox.ac.uk/images/pottery/painters/keypieces/slides/24makron-boston-skyphos-helen-medium.jpg> [07.07.2015 г.]

ставена само с глава, Атина, Пан, глави на глиган, лъв³⁸.

Ранни данни за използването на така украсени защитни детайли показва един скифос, рисуван от художника на Макрон, датиращ около 490–480 г. пр. Хр., съхраняван в Бостънския музей на изящното изкуство (обр. 9). Интересен паметник отразяващ тази традиция е запазеният крак от бронзова статуя, съхраняван в Британския музей (обр. 10), на който е представен наколенник с Горгоната Медуза, датиран в последната четвърт на V в. пр. Хр.³⁹ Кнемидите от Голямата Косматка, принадлежат към апогея на тази интересна оръжейна практика, залязла с края на класическия период.

Обр. 10. Част от статуя, бронз, British museum

Обр. 11. Фрагментирани наколенници от Търновско, бронз, лицева страна, частна колекция, фото автора

Обр. 12. Наколенници от Търновско, обратна страна, фото автора

От територията на България поризхожда и една находна, неизвестна до сега на научната общност. За съжаление тя е открита при иманярски действия, а в момента местонахождението ѝ е неясно. Става дума за фрагментирани наколенници, открита през 2008 г., северно от Велико Търново (*обр. 11–12*). По думите на откривателите, в ниска могила, висока около 100–150 см, върху наредени ломени камъни, са били положени намерените части от два разрязани наколенника, без следи от други находки. В сегашното си състояние единият предмет има височина от 35 см, а другият 34 см. Съдейки по запазените детайли от първоначалния релеф, то наколенниците могат да се отнесат в V в. пр. Хр., или в самото начало на IV в. пр. Хр.

Кнемидите са разрязани по дължина, при което от единия екземпляр са получени два фрагмента, а от другия – три. Интересно е, че преди да се извърши този процес, явно още докато са били в употреба, от тях е била махната колянната чашка, а по периферията на новосъздадения предмет са пробити отвори с различен диаметър. Тяхното предназначение вероятно е за закрепването на подплата или върху висока обувка.

Практиката на подобно префасониране до сега не е позната от територията на България. Тя обаче не е уникална по своята същност. Подобни преправени наколенници се срещат в някои скитски погребения. Те са интерпретирани от руски и украински учени като вторични поправки на гръцки кнемиди, с цел да се облекчи язdecият войн⁴⁰.

Тук ще изразя съмнение относно горното схващане. Запазени са множество изображения, както върху гръцки съдове, така и върху стенописи от Италия, на които са изобразени конници с наколенници. От тях е видно, че този вид доспех не затруднява война, за да се налага преработка⁴¹.

Считам, че тази ситуация се нуждае от по-различно интерпретиране. Подобно на шлемовете, наколенниците също са претърпявали повреди, което е и налагало тяхното ремонтване⁴². В даден момент това е било невъзможно поради липса на обучени майстори или при прекомерна износеност. Тогава древните майстори просто са изрязвали нащърбените краища, променяйки външния им вид.

Като се сравни описаната находка с други подобни от Древна Тракия, считам, че определено може да се предположи не само чуждият произход на защитните детайли, но въз основа на по-късната модификация и нетракийският произход на неговия собственик.

Освен описаните наколенници, традицията на използване на този тип защитно въоръжение в Древна Тракия, се потвърждава и от памет-

ниците на изкуството. В гробницата при Александрово, на едно от изображенията на войни, въпреки лошата запазеност, отчетливо се забелязват наколенници (*обр. 13*). Те са боядисани в жълт цвят, както и шлема на боеца, което без съмнение показва цвета на излъскания бронз, а не на златото⁴³. Спорен остава проблемът за датировката на гробницата⁴⁴. Смятам, че въз основа на въоръжението и особено образите на безбрадите мъжки персонажи, една мода наложена от Александър Велики, може да отнесем паметника към началото на III в. пр. Хр.

Друг паметник е начелникът от Пейчова могила, където конникът изобразен върху него е представен с наколенник⁴⁵. Въпреки малката повърхност, древният майстор отчетливо е изобразил защитния детайл, с характеранта му защитна част за коляното. Самото стъпало чрез две врязани линии е отделено от общата маса на предмета което изключва той да представлява висок ботуш. Плоскостта, в която е представен конникът, категорично отхвърля едностранчивите твърдения, че той носи защита само на левият си крак⁴⁶.

Писменните известия за използването на кнемиди от траките са твърде ограничени и се отнасят за епохата на Елинизма. Описвайки сражението, между римляните и армията на Персей състояло се през 168 г. пр. Хр. при Пидна, между другото Плутарх споменава, че

Обр. 13. Стенопис от гробницата в Александрово, по Die Thraker, 2004, 127

траките: *...били снажни мъже, въоръжени със светли и блестящи щитове и перикнемиди...*⁴⁷.

Към наколенниците, макар и с непреки защитни функции, могат да се отнесат четири екземпляра, открити на юг от р. Дунав. Те са доста сходни по форма и украса, което позволява да ги отнесем към една и съща военна традиция. Това са две кнемиди от Аджигьол в Румъния, по една от Могиланската могила във Враца и една от гроба при Маломирово-Златиница, Елховско. При четирите екземпляра водеща е изработката от сребърен лист и богатата релефна украса с позлата. Общо за тези кнемиди е човешкото лице, изобразено върху върху колянната чашка.

В гробница от Могиланската могила, Враца, заедно с богати дарове е открит и сребърен наколенник, чиято повърхност е покрита със сложни релефи⁴⁸. На коляното е изобразена човешка глава, като едната половина на лицето е запълнено с ивици. Вероятно е те да изобразяват боя или татуировка. Под нея са вплетени фантастични животни, покрити с позлата, в характерния за тракийското изкуство стил (*обр. 14*).

Според антропологичното изследване тук е погребано 16–17 годишно момиче, явно местна принцеса. Тя ни отвежда към вярванията на гърците за амазонки, жените-войни, не отстъпващи по нищо на мъжете. Заедно със наколенника, при младата жена са поставени също халкидски шлем, стрели и копие⁴⁹.

Подобен наколенник, само че в мъжки гроб е открит при Маломирово – Златиница, Ямбол⁵⁰. Той е положен над главата на тракийски аристократ, погребан във вертикално положение и укрепен с камъни.

Обр. 14. Наколенник от Могиланската могила, Враца, сребро с позлата, НИМ

Обр. 15. Наколенник от Маломирово--
Златиница, сребро с позлата, НИМ,
фото авторът

Върху частта, покриваща коляното е изобразена човешка глава с огърлица. Отстрани върху прасеца са изобразени хора, фантастични същества и птици (обр. 15). Отворите от двете страни, служещи за прокарване на връзки за закрепване, потвърждават една вече упомената местна традиция.

Два такива наколенника, които обаче не представляват двойка произхождат от гробница в Аджигьол, Румъния. Те са намерени заедно със сребърен шлем и множество сребърни съдове през 1931 г. Двата имат почти сходни размери – височината им е 47 и 46 см⁵¹. Те са изработени от сребърен лист, върху който чрез изчукване, връзване и позлатяване са предадени човешко лице на коленната чашка, както и различни растителни и зооморфни орнаменти (обр. 16).

Използването на доспехи с изображения върху тях, е регистрирано и сред паметниците на тракийската торевтика. Върху една от плочките на Летнишкото съкровище има изобразен конник, с вдигнато за атака копие. Облечен е с люспеста ризница, а на виждащият се крак има наколенник с човешко лице⁵². Поради това, че другият крак е скрит за зрителя не може да се определи дали и той е бил защитен.

Този факт би помогнал за отнасяне на изображението към описваната група или към тази на богато украсените наколеници, подобни на тези от Голямата Косматка.

Самото изображение дава интересен детайл на закрепването на кнемидата към крака. Отчетливо са изобразени три реда ремъци, или верижки, чрез които то е извършено, потвърждавайки заедно с находката от с. Плетена, един прийом използван от траките.

Съществуват войнски традиции, при които използването на един наколенник е по-скоро правило, а не изключение. На Балканите спо-

Обр. 16. Наколенници от Аджигьол, Румъния, сребро с позлата, по V. Sirbu, 2008

ред едно изследване, той се наблюдава в късните фази на Микенската култура. Такъв обичай се среща при също при екви и латини⁵³. Проблемен остава въпросът дали тези данни не са преди всичко повторение на античната писмена традиция, която отразява по-скоро външния облик на няколко категории гладиатори в Рим. Реални археологически находки потвърждаващи тази особеност са единици и те по-скоро са изключение от общото, в следствие на неясна среда и местонамиране, а не правило⁵⁴.

Ако и в Древна Тракия е съществувала традицията за носенето в бой на единична защита на крака, то не е ясно защо е трябвало наколенниците от Плетена да се превръщат в чифт, от два различни десни екземпляра⁵⁵, както и отделните кнемиди от Пейчова могила в даден момент също да се окомплектуват. Вероятно използването само на една кнемида, трябва да се обвърже само с тези изработени от сребро и покрити с изображения.

Тази група от наколенници не може да се отнесе към действителните защитни доспехи. Тяхна особеност е наличието им в гробовете само по един, както и богатата им украса. Липсата на подложка от твърд метал под сребърната пластина показва, че реално те не могат

по никакъв начин да защитят носещия ги. Вероятно са натоварени с култови функции, неизвестни за нас. Наличието в гроботевете, в които те са открити, на бойно оръжие, прави допустимо едновременното им носене. Това предполага, че техните притежатели са имали някакъв по-особен статут в своето общество. Остава необяснен фактът за присъствието само на една кнемида от една двойка. Не е ясно дали става въпрос за погребален обряд, при който комплектът е разделян, или за съществуването на единични екземпляри, използвани приживе от боеца – техен собственик.

В заключение могат да се обобщят няколко интересни наблюдения. Наколенниците използвани от траките, през периода V–II в. пр. Хр., са два вида.

Първите са с чисто практическа функция, без съмнение свързани с гръцкото военно дело, попаднали в Тракия чрез търговски внос от Елада и нейните колонии или като военна плячка. Вторите са изключително представителни доспехи, в чиято украса има определена семантична натовареност. Те без всякакво съмнение са дело на местни майстори.

Ако се съди по контекста, в който са открити, наколенниците от първата група са били притежавани от войни, представители на местния елит през V–IV в. пр. Хр. Те са били явно скъпи и престижни доспехи, използвани продължително време. За това говорят многобройните поправки по повечето от тях; целенасоченото им удължаване, за да бъдат приспособени към ръста на новия им притежател; преправянето им за образуването на двойка при невъзможност за намирането на такава (случаят в гробната находка от с. Плетена), както и събирането от два еднакви като позиция – в случая десни – за създаване на чифт (находките от Пейчова могила). Такива примери има и сред наколенниците в колекцията „Божков“.

Използването на обикновените кнемиди в Тракия (а и не само тук) далеч надминавало продължителността на един човешки живот. Същевременно на нейната територия се забелязва известно закъсняване спрямо гръцката военна мода, но не може да се даде еднозначен отговор, на какво точно се дължи това. По-широкото навлизане на защитните доспехи в Тракия през IV в. пр. Хр. може да се свърже с участието на траките във войските на Александър Велики и неговите наследници. Това се потвърждава от някои изображения в Александровската гробница, както и от сведението на Плутарх за битката при Пидна. Явно е, че в този период кнемидите се превръщат в доста разпространен елемент от защитното въоръжение, носена от части на тракийската конница и тежковъоръжената тракийска пехота.

С нарастващото участие на траките във войската на Александър Велики и неговите наследници, трябва да се свърже факта на широкото навлизане на защитните доспехи. Това се потвърждава от изображенията на Александровската гробница, както и от сведението на Плутарх за битката при Пидна. Явно в този период кнемидите се превръщат в широко разпространена част от защитното въоръжение, носена от части на тракийските конници и тежковъоръжената тракийска пехота.

Ако се съди по запазените наколенници, траките предпочитали вместо простото налагане върху крайника, така популярно в Древна Гърция, да ги пирвързват по-сигурно към крака, за което използвали органични или дори метални връзки. Данни за това имаме от наколенниците от с. Плетена, а също така и изображението от Летнишкото съкровище.

Втората група кнемиди несъмнено принадлежи на членове на тракийската върхушка, а самите предмети се явяват едни от най-хубавите паметници на тракийската торевтика. Все още не може да се даде категоричен отговор за тяхното предназначение. Ако се съди по намирането им в гробове, положени заедно с бойно оръжие, допускам възможността за носенето им и в сражение. Паралел за такава хипотеза дава изображение на конник върху украса от Летнишкото съкровище. Потвърждение се открива и в гробницата от Аджигьол, където заедно с двата великолепно сребърни наколенника и сребърен орнаментиран шлем, са открити бронзови върхове на стрели и желязни такива на копия. Подобна е и находката от Далакова могила, край Сливен. Там, заедно с намерените нападателни оръжия и люспеста ризница, има и сребърен шлем, имитация на бойни такива от халкидски тип. В Могиланската могила има запазени части от разрушен бронзов халкидски шлем и върхове на стрели, а в гроба край Маламирово-Златица, наред с богато украсения наколенник, са положени и великолепна люспеста ризница, бронзов шлем, както и комплект нападателни оръжия.

Накрая бих желал да разгледам и въпроса кои части от тракийската войска са носели наколенници. Данни за това могат да се обвържат евентуално с гробният инвентар. При находките от Асеновград и с. Плетена липсват юзда и конска амуниция. Това вероятно показва носенето на тези доспехи от заможни пехотинци, изпълняващи определена роля на бойното поле⁵⁶. При две други находки – втората от с. Плетена и тази от Търновско, също няма открити детайли от конски принадлежности. Тук обаче не е ясна средата, в която са намерени кнемидите от с. Плетена, като евентуално може да се допусне, че те са от богат гроб.

Всички останали екземпляри, включително и единичните сребърни, са съпроводени с конски юзди или украса за конска амуниция, което евентуално да показва носенето им и от конници.

Надявам се бъдещите находки от редовни археологически разкопки да осветлят проблема за бойното използване на наколенниците в Древна Тракия. Така те ще намерят достойно място при описването и изучаването на защитното въоръжение от Античността по нашите земи.

БЕЛЕЖКИ

¹ **M. Burns.** The Cultural and Military Significance of the South-Italic Warrior's Panoply from 5th to the 3rd Centuries BC. London, 2005, p. 113.

² **D. Fortenberry.** Single Greaves in the Late Helladic Period. *AJA*, vol. 95, 1991, pp. 623–627; **A. Snodgrass.** Arms and Armour of the Greeks. London, 1967, p. 25.

³ **A. Snodgrass.** Op. cit., p. 31.

⁴ **D. Fortenberry.** Op. cit., p. 625; **A. Snodgrass.** Op. cit., p. 31.

⁵ **A. Salimbeti.** The Greek Age of Bronze. Greaves and Arm Guards. – В: The Greek Age of Bronze. Weapons and Warfare in the Late Helladic Time 1600–1100 BC. Налична на <http://www.salimbeti.com/micenei/armour4.htm> [07.07.2015 г.].

⁶ **A. Snodgrass.** Op. cit., p. 64.

⁷ **E. Kunze.** Beinschienen. Berlin, 1991, taf. 22, 23, 26.

⁸ **П. Коноли.** Гречия и Рим. Енциклопедия военной истории. Москва. 2001, с. 59; **N. Sekunda.** Greek Hoplite 480–323 BC. Oxford, 2000, p. 7.

⁹ **M. Burns.** Op. cit., p. 112.

¹⁰ **N. Sekunda.** Op. cit., p. 14.

¹¹ **M. Feyel.** Un nouveau fragment du règlement militaire trouvé à Ampfipolis. – *Revue archéologique*, 1935, 2, p. 29–68.

¹² **А. Негин.** Римское церимониальное и турнирное вооружение. Санкт-Петербург, 2010. с. 69–72; **R. D'Amato.** The Roman Centurions 753–31 BC. Osprey, 2011, p. 37.

¹³ **П. Коноли.** Цит. съч., с. 244–245 ; **А. Негин.** Цит. съч., с. 72–77.

¹⁴ **С. Сергиев.** Олонештский античный клад. – *ВДИ*, 21, 1966, с. 135.

¹⁵ **M. Burns.** Op. cit., p. 113.

¹⁶ **Д. Алексинский, К. Жуков, А. Бутягин, Д. Коровкин.** Всадники войны. Санкт – Петербург. 2005, с. 58; **Л. Галанина.** Греческие поножи Северного Причерноморья. – *АС*, 7, с. 15.

¹⁷ **M. Burns.** Op. cit., p. 114.

¹⁸ **Ст. Димитров.** Бронзови брони от Тракия – В: Великотърновският университет „Св. Св. Кирил и Методий” и българската археология, 1. Велико Търново, 2010, с. 217–224.

¹⁹ **В. Василев.** Шлемът от Върбица, Преславско и шлемовете от халкидски тип в Тракия. – *Векове*, VIII, 5, 1979. с. 69–71.

- ²⁰ **И. Цървов.** Траките край Атрюс. София, 2008. с. 47.
- ²¹ **A. Salimbeti.** Op. cit.
- ²² **Т. Иванов.** Предпазно въоръжение на тракиец от Асеновград. – РП, I, 1948, с. 105–106.
- ²³ **Ст. Димитров.** Картиране на антични шлемове от България. – ИРИМВТ, XXII, 2007, с. 60.
- ²⁴ **Л. Стайкова-Александрова.** Оръжията на античните войни (по материали от могилния гроб при Долна Козница, Кюстендилско) – В: Мир и конфликти в Югоизточна Европа. Кюстендил, 2006. с. 10–11; **C. Webber.** The Thracians 700 BC–46 AD. London, 2001. p. 27.
- ²⁵ **Д. Стоянова-Серафимова.** Въоръжение на тракиец от с. Плетена, Благоевградски окръг. – Археология, 1975, 4. с. 41–43.
- ²⁶ **В. Василев.** Технологически проучвания на тракийско въоръжение от с. Плетена, Благоевградски окръг. – Археология, 1975, 4, с. 57–60.
- ²⁷ Пак там, с. 58.
- ²⁸ Пак там, с. 59.
- ²⁹ **Л. Галанина.** Цит. съч., с. 14.
- ³⁰ Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus. Bonn, 2004, S. 130.
- ³¹ **П. Коноли.** Цит. съч., с. 80.
- ³² Колекция Васил Божков. Фондация Тракия. София, 2005, с. 24.
- ³³ **С. Сергиев.** Цит. съч., с. 136–137.
- ³⁴ **Г. Китов.** Тракийски култов комплекс в Старосел. Варна, 2002. с. 15.
- ³⁵ **Ст. Димитров.** Преизползвани шлемове от гробове – един феномен в Древна Тракия. – ИИМВ, XLIII (LVIII), 2007. с. 61; **M. Burns.** Op. cit., p. 120.
- ³⁶ **Ст. Димитров.** Преизползвани шлемове..., с. 80–81.
- ³⁷ **Г. Китов.** Могили, храмове, гробници. София, 2008. с. 163, 223–224. Наколенник с изображение, помества Иван Маразов на с. 69, в книгата си „Ритон с глава на овен“, като само споменава, че се пази в колекция Божков.
- ³⁸ **Д. Алексинский, К. Жуков, А. Бутягин, Д. Коровкин.** Цит. съч., с. 58; **И. Маразов.** Парадните наколенници в Древна Тракия. София, 2010. с. 19; **E. Kunze.** Op. cit., taf. 46, 48, 57.
- ³⁹ **D. Williams.** Knight Rider. The Piot Bronze. – Archaeologischer Anzeiger, 1989. pp. 529–551.
- ⁴⁰ **В. Грицюк.** Войско скифов. Київ, 2009. с. 119; **Л. Галанина.** Цит. съч., рис. 3; **М. Горелик.** Вооружение древного Востока. Москва 1993. с. 152, таб. LVII, 45; **Н. Сударев.** К вопросу об античных шлемах, подвергшихся переделке. – В: Традиции и инновации в материальной культуре древних обществ. Москва, 1990. с. 107 – 108.
- ⁴¹ **M. Burns.** Op. cit., p. 111.
- ⁴² **В. Василев.** Технологически проучвания..., с. 57–60.
- ⁴³ **Г. Китов.** Гробницата в Александрово. – ИИМХ, 2, 2004, с. 157.
- ⁴⁴ Пак там, с. 171; **Л. Гетов.** За графита от Александровската гробница. – In: Phosphorion. Studia in honorem Mariae Cicikova. София, 2008, с. 317.
- ⁴⁵ **Г. Китов.** Тракийски култов комплекс..., с. 14.

- ⁴⁶ **И. Маразов.** Парадните наколенници..., с. 32.
- ⁴⁷ **Г. Михайлов.** Траките. София, 1972. с. 144–147.
- ⁴⁸ **Г. Китов, Д. Агре.** Тракийското изкуство. София, 2002. с. 335.; **Н. Торбов.** Могиланската могила във Враца. Враца, 2005. с. 59–60; **И. Маразов.** Наколенникът от Враца. София, 1980. с. 33–83.
- ⁴⁹ **Н. Торбов.** Цит. съч., с. 59–60.
- ⁵⁰ **Д. Агре.** Магия от златото на траките. – Будител, 1, 2006, с. 6–9.
- ⁵¹ **V. Sirbu.** Agighiol – La tombe d’un basileus gète de la Dobroudja. – In: Phosphorion. Studia in honorem Mariae Cicikova. София, 2008. p. 268–282, fig. 4/1; 6/2; fig. 4/2; 6/3.
- ⁵² **Г. Китов, Д. Агре.** Цит. съч., с. 372–374.
- ⁵³ **П. Коноли.** Цит. съч., с. 103, 133; **D. Fortenberry.** Op. cit., pp. 625–627.
- ⁵⁴ **M. Burns.** Op. cit., p. 111; **D. Diffendale.** South Italian panoplies. – В: *Italic Things. Ancient Italy before, besides and beneath Rome.* Налична на <http://www.sas.upenn.edu/~dpd/italica/armor/panoplies.html>. [07.07.2015 г.].
- ⁵⁵ **Г. Китов, Д. Агре.** Цит. съч., с. 334; **Д. Стоянова-Серафимова.** Цит. съч., с. 41–43.
- ⁵⁶ **Ст. Димитров.** За тракийската ромфея. – МИФ 9, София, 2005, с. 291.

THE KNEE-MIDS/GREAVES OF THRACE IN THE PERIOD 5TH–2ND CENTURY B.C.

Stanimir Dimitrov

Abstract

The last years accompanied by incessantly conducted archaeological campaigns but also by illegal treasure-hunters' incursions enhanced significantly the extension of the finds range referring to the Thracian protective arms-and-weaponry equipment/protective armament/. Among them are the knee-mids/greaves, an element often evading the attention of the authors occupied with the issues of weaponry finds and battlefield armor craftsmanship.

Familiar as found on the territory of Bulgaria so far are eight pairs of bronze knee-mids and eight single silver-crafted unpaired specimens. The former can undoubtedly be attributed to the battlefield variety, which used to be fairly widespread in the world of Antiquity. The existing parallels, along with preserved upon two of them inscriptions assist their cross-reference to the monuments of Greek weaponry craftsmanship together with a sequence of other pieces of armor recovered from the territory of

ancient Thrace. Various were the ways by means of which they penetrated into this territory: either import from the Greek colonies and emporiums, gifts, or loots and spoils of war.

Some of them bear traces of numerous amendments or elongations, speaking in favor of a long and turbulent usage. These are mainly the samples from the village of Pletenna and those from the private ARES collection. Intriguingly crafted are the knee-mids/greaves from Peichova Mogilla /the mound of Peicho/, initially representing two different ones and only later paired into a couple.

On the basis of the grave inventory, where it has been preserved, could be drawn the conclusion that the knee-mids used by the Thracians were as a whole produced in the period 5th–4th c. B.C. Their respective parallels indicate that similarly to Southern Italy, on our, previously Thracian lands, is witnessed a certain delay with respect to the Greek battlefield tradition, expressed in the wearing of outdated or even archaic armor. An interesting fact is the placing of old-fashioned, worn out and amended knee-mids/greaves in tombs with otherwise very rich gifts. It could hardly be assumed that the Thracian from the Mound of Peicho was incapable of supplying himself with a pair of new and original knee-mids, that he had to compose a pair out of two single specimens. Probably it was some kind of a rite or ritual requiring the placing of old and worn out armament in the grave, which unfortunately cannot still be fully reconstructed.

The knee-mids/greaves were adjusted to their owner's legs with the help of straps pulled through special openings at their ends, and in the case from Pletenna with small iron chains. The latter is magnificently supported and corroborated by an example of a depiction upon one of the plates from the treasure of Letnishko.

The group of the silver knee-mids is characterized by placing a single item into the graves, a practice having no parallel within the group of the bronze knee-mids. Without any exception they belong to rich tombs distinguished by its diversified and numerous inventory.

All of them are embellished with gilt engraved images and depictions, which in combination with the used for their crafting material exclude their direct protective function. There is no controversy about the fact that they represent objects imbued with a magical and religious essence. The presence of battlefield weaponry and armor, however, does not exclude the possibility that the knee-mids/greaves were worn in combat by personalities to whom were appointed peculiar, sacred for the Thracian society functions.